

УДК: 929.6/9:355(497.11)"18/19"
355.48(497.11)"18/19"
COBISS.SR-ID 121047305
DOI број: 10.5937/vig2301151I

Језик рада: Српски
Примљен: 04. 05. 2023.
Прихваћен: 27. 06. 2023.
Тип рада: Оригинални научни рад

др Бојана Илић, виши кустос
Војни музеј
Београд, Република Србија
E-mail: bojana.ilic@mod.gov.rs

ВОЈНА ЗАСТАВА – СВЕДОК ПОЛИТИЧКИХ ТУРБУЛЕНЦИЈА У СРБИЈИ КРАЈЕМ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

АПСТРАКТ: У раду су представљани резултати истраживања једине две очуване војне заставе српске војске, израђене према Уредби о заставама из 1904. године. На основу детаља на једној застави, који су остали непримећени у досадашњој стручној литератури, откривено је да је она састављена од платна војне заставе VII пешадијског пука за коју се тврдило да је уништена у Мајском преврату 1903. године. Утврђено је да је то и једина очувана застава израђена према Уредби из 1884. година, првој уредби којом је дефинисан изглед војних застав у Краљевини Србији. Заставе израђиване на основу ове Уредбе биле су коришћене у политички турбулентном периоду крајем 19. и почетком 20. века. У раду се анализирају елементи заставе који су били прихватљиви за обе династије и идентификују они који су настојали да се измене новим уредбама из 1904. и 1906. године. Сагледавана су значења која су овим заставама додељивана у време Обреновића, као и након доласка на власт Карђорђевића.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: војне заставе, српска војска, Краљевина Србија, Обреновићи, Карађорђевићи, Мајски преврат, Војни музеј

Династички преврат који се збио у Србији 1903. године иницирао је акцију брисања сећања на династију Обреновић.¹ Предводници су били официри који су погазили заклетву дату краљу и који су убиством краља омогућили династички преврат. Забежено је да је коњички поручник Антоније Антић, један од извршилаца државног удара, по изласку из Двора, пред грађанима који су се окупили, скинуо кокарду са монограмом краља Александра са шапке и бацио је на земљу.² Након Мајског преврата, прва одлука министра војног била је да се официрске кокарде са монограмом убијеног краља замене кокардама без монограма, до даљњег.³ Војска је имала и друге симболе, попут застава, којима се исказивала оданост династији Обреновић. Остало је непознато шта се десило са заставама на чијим платнима су била извезена имена Обреновића.

Војне заставе српске краљевске војске и култ Обреновића

У време Мајског преврата војска је имала заставе које су јој додељене 1886. године. То су биле прве заставе након проглашења Краљевине Србије. Биле су израђене према *Уредби о заставама* из 1884. године. Сматра се да ниједна није сачувана.⁴ Захваљујући *Уредби* којом је нормиран изглед застава, познати су њени основни елементи (платно, копље, трака) и њихове карактеристике.⁵ Имале су непро-

¹ О различитим акцијама предузетим ради брисања сећања на династију Обреновић в. Владимир Јовановић, „Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића”, *Годишњак за друштвену историју*, Год. 14, бр. 1/3 (2007, шт 2008), 31-46, доступно на: http://udi.rs/wp-content/uploads/2020/03/02.v.jovanovic_2007.pdf (приступљено 20.4.2023). Дејан Вукелић, „Аукцијски Заборав: Питање Отуђене и Експатрисане Заоставштине Династије Обреновић.” *Зборник*, Бр. 13, (2017), 9-21, доступно на: http://mru.rs/zbornik/pdf/zbornik_13/4.pdf (приступљено 20.4.2023), Мирослав Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске Цвети* (Београд: Историјски музеј Србије: Филозофски факултет, 2012), 129-185.

² Драгиша Васић, *Двесто трећа. Мајски преврат* (Београд: Штампарија „Туцовић”, 1925), 115, 116.

³ *Службени војни лист* (даље : *СВЛ*), Год. XXIII, 1. јун 1903, 442.

⁴ Драгана Самарџић, *Старе заставе у Војном музеју, каталог збирке и изложбе* (Београд: Војни музеј, 1993), 7.

⁵ „Чл. 5 Платно је двоструко, пурпурно црвено, 90 см. у квадрату има и лице на обема странама. Спољне ивице заставе опточене су код пешадије златним, а код коњице сребрним ресама 5 см. дугачким. На средини обе стране платна стоји бели орао са штитом на прсима и једном круном на обема главама. Висок је 45 см. а сразмерне ширине. Изнад грба стоји старом српском кирилицом исписан натпис: 'За веру, Краља и отачество,' а испод истог назив дотичног активног пука, дивизи-

менљиве делове – платно и копље, док су тробојне траке биле променљиви део. Траке су садржале годину установљења јединице која је била исписана испод венцем овенчаног монограма актуелног владара. Владар је траке додељивао заставама на дан када ступа на власт, а старе траке су се давале на чување у Војни музеј.

Слика 1 – Добра Ђорђевић, Застава Гардијског пука 1898.,
акварел, инв. бр. 26019, Војни музеј, Београд

она или ескадрона. Чл. 6. Трака је тробојна, од тешке свиле, исте каквоће као и платно, дугачко код пешадије 130 см. а код коњице 115 см. На крајевима опточена је код пешадије златним, а код коњице сребрним ресама 10 см. дугачким. Над ресама за 10 см. а у средини траке извезен је златом венац од 16 см. ширине и у њему код пешадије златом а код коњице сребром монограм Краљев. Испод венца и монограма стоји у истом правцу година установљења пука и година ступања Краљевог на престо. Чл. 7. Копље је од дрвета, 2 м. дугачко и 3 см. дебело. Обојадисано је плаво, па полирано. Горе је врх копља металан, 10 см. дугачак и сразмерно широк. Испод врха копља утврђена је метална гривна.” „Уредба о заставама наше војске”, *Српске новине*, Год. LI, Бр. 177, 12. августа 1884.

Поред писаних, постоје и малобројни визуелни извори на којима се уочавају заставе додељене војсци 1886. године. Међутим, они нам, нажалост, не откривају много о изгледу застава, јер оне нису главни мотив. Наиме, најчешће их заставници држе тако да платно није развијено, па је немогуће у потпуности сагледати ликовне детаље и натписе.

Изглед војних застава из 1884. године пратио је крупне организацијске промене које су наступиле у војсци, након доношења *Закона о устројству војске* 1883. године, којим је укинута народна војска и уведен мешовити систем у којем се стални кадар развијао обученом резервом до ратне формације.⁶ Раскинуто је са дотадашњом традицијом тробојног платна војних застава. Уведено је платно пурпурно црвене боје, чиме је направљена и јасна разлика између војне и државне заставе, која је била српска тробојка. Успостављено је разликовање пешачких од коњичких застава према боји реса, величини платна и траке, што је одговарало тежњама за креирањем идентитета професионалне војне силе.⁷ Осим наведеног, укинута је и традиционална представа светитеља на платну војних застава, а двоглави орло, „амблем царског величанства”,⁸ који је био део новог државног грба Краљевине Србије,⁹ постављен је на обе стране платна, чиме је исказана „нова вера у оружану силу Србије; ратне успехе који се постижу поуздањем у сопствене снаге, као и сакрализацију националне мисије, те обнову средњовековне српске славе.”¹⁰

Заставе су истицале значајну улогу династије Обреновића у националном програму Србије. Тако је свечана примопредаја ових застава уприличена на празник Цвети, 6. априла 1886. године.¹¹ У Краљевини Србији, Цвети су биле празноване као један од најважнијих државних празника, а током 19. века имале су карактер празника династије Обреновић.¹² Празник је установљен како би се меморисао Та-

⁶ О војној реорганизацији Србије 1883. године, видети: Славица Б. Ратковић Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*. (Београд: Војноисторијски институт, 2007)

⁷ Бојана Илић, „Визуелна култура у служби Војске Кнежевине и Краљевине Србије 1878–1913” (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2020) 99–102.

⁸ Александар Соловјев, *Историја српског грба и други хералдички радови*, прир. Александар Палавештра. (Београд: Правни факултет Универзитета: Досије: БМГ, 2000), 66.

⁹ Две године пре доношења *Уредбе о заставама* (1884), донет је *Закон о државном грбу* (1882), којим је модерна Краљевина Србија добила хералдичка обележја, која су била укључена и у визуелно решење застава српске краљевске војске.

¹⁰ Детаљније о мултиплицирању двоглавог орла на платну војних застава из 1884. године видети: Бојана Илић, н.д., 99–102.

¹¹ *СВЛ*, Год. VI, Бр. 13, 8. април 1886, 269–274.

¹² Цвети нису слављене као празник за време кнеза Александра Карађорђевића, а укинуте су и доласком Петра I Карађорђевића на власт. Видети: Мирослав Тимотијевић, н.д., 129–185; 424–435.

ковски устанак, популарно називан Српске Цвети, који је био посвећен успомени на дан када је кнез Милош Обреновић развијањем свог барјака означио почетак Другог српског устанка 1815. године.

Слика 2 – Гардијски официри на дан свечане доделе нових застава, 6. април 1886, фотографија Николе Лекића, инв. бр. R-7936, Војни музеј, Београд

Доделом војних застава на Српске Цвети, 1886. године, државна политика настојала је да створи симболичку везу између нових војних застава и Таковског барјака.¹³ Осим што су заставе додељене на обреновићевски празник, платна застава су, према *Уредби* из 1884, требало да садрже и имена пукова који су били названи према владарима из династије Обреновић. Два дана пре него што је донета *Уредба о заставама*, на рођендан краља Милана 1884. године, донето је наређење о новим именовањима батаљона, односно пукова, према владарима из династи-

¹³ На симболичке везе између Таковског барјака и војних застава додељених војсци 1886. године указао је Мирослав Тимотијевић, н.д., 345. где је издвојена и симболичка интерпретација овог догађаја у Нишким новинама, год. II, бр. 31, 17. април 1886: „Овај је приказ, тако живим примером претстављао онај епохални час, кад је војвода руднички, наш славни Кнез Милош, на Такову 1815 године развио у бојну заставу и предао свом верном заставнику Паштрмцу.”

је Обреновић.¹⁴ Годину дана раније, 1883, поводом свечаног уписа престолонаследника Александра у VII пешадијски батаљон сталног кадра, овај батаљон је понео име краљевића – престолонаследника Александра.¹⁵ Тако је, у тренутку доделе застава, 6. априла 1886. године, I активни пешадијски пук носио име „Књаза Милоша“, II активни пешадијски пук „Књаза Михаила“, V активни пешадијски пук „Краља Милана“, а VII пешадијски пук „Краљевића – престолонаследника Александра“. Дана 22. фебруара 1889. године, наредбом краља Милана Обреновића, VII батаљон и пук „Краљевића – престолонаследника Александра“ преименовани су у VII батаљон и пук „Краља Александра I“.¹⁶ Дана 14. маја 1893. године, Моравски артиљеријски пук и III коњички пук понели су име краља Александра I, а XI пук назван је по краљици Наталији.¹⁷ Након венчања краља Александра и Драге Машин, VIII пешадијски пук сталног кадра (1900), а затим и IV коњички пук Краљеве гарде (1901) названи су, у част краљице Драге, пуковима „Краљице Драге“.¹⁸

Настављена је пракса именовања војних јединица према знаменитим личностима из династије Обреновић и када је у војно уређење Србије номинално враћена народна војска 1890. године, па су 1899. године три пешадијска пука народне војске I позива (VI, VIII, X) добила имена по господару Јеврему, кнегињи Љубици и господару Јовану. То значи да су и заставе народне војске на свом платну имале имена владара према којима су јединице назване, јер су заставе народне војске у свему биле исте као заставе редовне војске, изузев што нису имале ресе, а заставе коњице народне војске биле су за 10 цм у квадрату мање од застава коњице редовне војске.¹⁹

Уредба о заставама српске краљевске војске била је донета 1884. године, али су заставе додељене војсци тек две године касније, 6. априла 1886. године, као морални импулс српској војсци након неуспеха у Српско-бугарском рату који се окончао потписивањем мировног споразума, 17. фебруара 1886. године. За разлику од застава под којима се српска војска борила у српско-турским ратовима и у рату против Бугара, заставе додељене 1886. године нису задобиле онај значај који су имале заставе „попрскане крвљу и куршумима изрешетане.“²⁰ Заставе из

¹⁴ *Српске новине*, Год. LI, Бр. 176, 10. август 1884.

¹⁵ *Српске новине*, Год. L, Бр. 167, 2. август 1883.

¹⁶ *СВЛ*, Год. IX, Бр. 8, 23. фебруар 1889, 255, 256.

¹⁷ *СВЛ*, Год. XIII, Бр. 20 и 21, 20. мај 1893, 529-532.

¹⁸ *СВЛ*, Год. XX, ванредни број, 23. јул 1900, 611,612; *СВЛ*, Год. XXI, Бр. 25, 3. јун 1901, 529, 530, Уп. Милић Милићевић, „Имена српских пукова“, *Гласник*, Бр. 33, (1999), 116, 117.

¹⁹ Уредба о заставама народне војске, *СВЛ*, Год. XI, Бр. 22. и 23, 17. јун 1891, 681-684.

²⁰ Антрополошка истраживања упућују на закључак да је крвна жртва појачавала моћ заставе. Видети: Robert Snaafelt, „The Nature of Flag Power: How Flags Entail Dominance, Subordination, and Social Solidarity“, *Politics and the Life Sciences*, Vol. 27, No. 2 (Sep., 2008), pp. 13-27. <https://www.jstor.org/stable/40072953> (приступљено 23.04.2023).

1886. године биле су заставе мирнодопског периода. Међутим, на ликовним представама Српско-бугарског рата приказана је застава краљевске војске која је војсци била додељена после рата. Убедљивост ликовних представа је, вероватно, утицала на то да се и у савременој популарној литератури ове заставе доведу у контекст Српско-бугарског рата упркос неспорној чињеници да су додељене војсци након рата.²¹

Слика 3 – Никола Милојевић (?), Бугарска војска напада 4. нов. 1885. изјутра – изгубљени утврђени положај и кулу, и одступа са велик. губитком истог дана увече, олеографија, издање трговине Јефте М. Павловића и компаније, Београд, инв. бр. 11246, Војни музеј, Београд

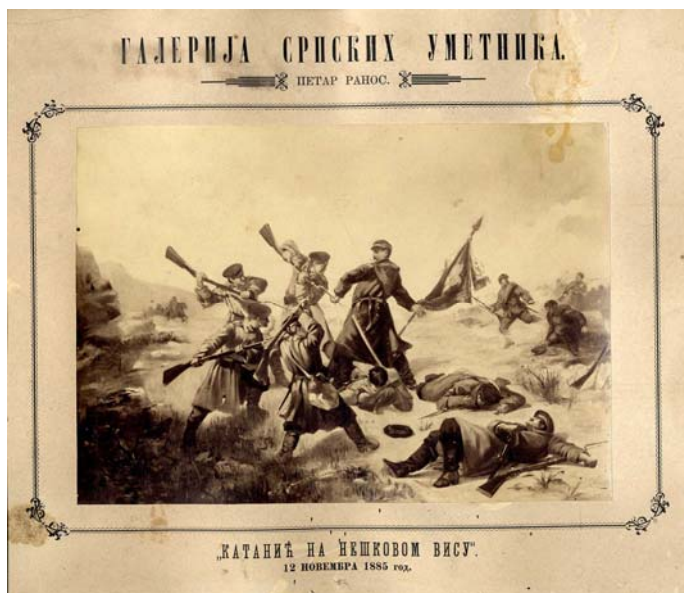
Такав приказ заставе садржи и иконична представа овог ратног окршаја, под називом *Катанић на Нешковом вису*,²² сликара официра Петра Раносовића Раноса.²³ Оригинално дело Раносовића, које је

²¹ Душан Бабац. *Српска војска у рату са Бугарском 1885–1886* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2015), 135–140. На стр. 136 објављена је фотографија из Музеја града Београда: Дашчани кладенац, 7. батаљон са пуковском заставом, детаљ, на којем се види мотка заставе које је осликана као тробојка, док је *Уредба о заставима* из 1884. године предвиђала једнобојну мотку.

²² Капетан Михаило Катанић (1840–1887) истакао се у рату са Бугарима. Његов подвиг спасавања српске заставе изазвао је одушевљење и код Бугара.

²³ Академски сликар Петар Раносовић, први официр – уметник, који је за своје школовање на академији ликовних уметности у Минхену добио стипендију Министарства војног, представио је овај подвиг капетана Катанића на Нешковом вису. Видети: Љиљана Симић Константиновић, „Петар Раносовић – Ранос”, *Зборник Народног музеја*, V, Св. 5 (1967), 435–448.

настало 1896. године, није сачувано, а изглед нам је познат захваљујући фото-репродукцијама слике. О популарности дела довољно говори чињеница да се слика нашла на разгледницама, а војни ауторитети су јој приписали значајну историјску вредност, јер је била изложена у Официрском дому у Београду све до 1918. године, када је нестала.²⁴ Дело Петра Раносовића било је објављено и као пример врлине и љубави према застави, у војном приручнику *Коњичка служба* из 1907. године.²⁵

Слика 4 – Катанић на Нешковом вису, фоторепродукција слике Петра Раносовића – Раноса, инв. бр. L2793, Историјски музеј Србије

За разлику од Раносовићеве слике, заставе једнобојног платна, представа окршаја на Нешковом вису бугарског уметника Димитрија Грожденова, а коју је Национални војноисторијски музеј Бугарске примио од Штаба бугарске армије 1935. године, приказује српску тробојку као заставу коју је капетан Катанић спасавао,²⁶ што и одговара историјским изворима.

²⁴ Љиљана Симић Константиновић, н.д., 441, фуснота бр. 33.

²⁵ Драг. Ј. Андоновић, *Коњичка служба* (Београд: Штампарија Д. Димитријевића, 1907), 29.

²⁶ *Бој на Нешковом врху*, уље на платну, аутора Димитра Гјуџенова (Димитър Гюдженов), 1935, инв. бр. 012 IVA335, доступно на: <https://militarymuseum.bg/kolektsii/hudozhestveni-proizvedenia/> приступљено 22. 04. 2023. године

На основу представа Српско-бугарског рата, може се закључити да је, у званичној репрезентативној политици Краљевине Србије, заставама краљевске војске из 1886. године накнадно приписивана вредност ратних реликвија из 1885. године.²⁷ Тако је слика првог рата Краљевине Србије, у којем је први пут учествовала српска краљевска војска под командом краља Милана Обреновића, садржала и војни симбол који је био утврђен као симбол краљевске војске.

Слика 5 – Димитр Гуџенов (Димитър Гюдженов), *Бој на Нешковом врху*, уље на платну, 1935, инв. бр. 012 IVA335, Национални војноисторијски музеј Бугарске, преузето: <https://militarymuseum.bg/koleksii/hudozhestveni-proizvedenia/>

Војне заставе након Мајског преврата

Године 1898. формирана је комисија за израду пројекта и нацрта нових војних застава²⁸ што је било условљено, пре свега, Законом о изменама и допунама Закона о војном устројству Србије од те године.²⁹ Међутим, нова уредба о заставама донета је тек 1904. године.³⁰ Претпоставља се да заставе, према *Уредби* из 1904. године, заправо, никада нису биле додељене војсци, јер је врло брзо, већ 1906. године, била донета

²⁷ То није била неуобичајена пракса. Подсетимо се само изгледа Таковског барјака на ликовним представама Таковског устанка из времена Кнежевине и Краљевине Србије (нпр представа Таковског устанка аутора Стеве Тодоровића, Винцеца Кацлера, или Паје Јовановића). Све представе садрже различиту слику Таковског барјака, а ниједна не одговара изгледу војводског барјака Милоша Обреновића, који је он могао развити на Цвети 1815. године. Разлог лежи у чињеници да се симболичка улога војводског барјака пројектовала на друге заставе, што је више одговарало тренутним политичким околностима. О овој теми видети: Мирослав Тимотијевић, н. д., 335-347.

²⁸ Драгана Самарџић, *Војне заставе Срба до 1918.* (Београд: Војни музеј, 1983), 112.

²⁹ *Српске новине*, Бр. 156, 19. јул 1898.

³⁰ *СВЛ*, Год. XXIV, Бр. 6, 10. фебруар 1904, 116-118.

нова уредба о заставама.³¹ Осим тога, Драгана Самарџић, која је прва изнела ову тезу, као аргумент је навела и натписе у новинама из новембра 1904. године, у којима се наводи употреба застава старог прописа и њихово изузетно лоше стање: „Уколико се сећам, старе ратне заставе које су куршумима изрешетане у последња наша три рата³² и поцепане услед ратних штрапаца, замењене су новим на свечан начин у горњем београдском граду 1887. године,³³ а у присуству почившег краља Милана. Ове исте заставе видим приликом смене дворске страже, да су поцепане тако, да од њих висе на копљу само по неколико парчета, што чини врло непријатан утисак на посматраоце, а нарочито на странце. Да ли су ове заставе поцепане зато што се о њима слабо водило рачуна, или зато што су израђене од слабог материјала, то ми није познато.”³⁴

Слика 6 – Предња страна заставе Краљеве гарде из 1904, инв. бр. 3916, Војни музеј, Београд, фотографија Сања Вељковић

³¹ СВЛ, Год. 26, Бр. 32, 2. децембар 1906, 683-688. Уп. Драгана Самарџић, н. д., 114.

³² Мисли се на Први српско-турски рат, Други српско-турски рат и Српско-бугарски рат.

³³ Аутор текста греша када се присећа да је додела била 1887. године, јер су заставе, као што је већ наведено у тексту, додељене годину дана раније – 1886. године.

³⁴ Драгана Самарџић, н.д., 115.

Слика 7 – Задња страна заставе Краљеве гарде из 1904, инв. бр. 3916, Војни музеј, Београд, фотографија Сања Вељковић

Закључено је да су једине две очуване заставе израђене према *Уредби* из 1904. године – застава Краљеве гарде и застава IV коњичког пука, а које се чувају у Војном музеју, у ствари прототипови застава за српску војску.³⁵ Чини се да нове заставе нису биле израђене ни према новој *Уредби* донетој две године касније, 1906. године, јер су одређене одредбе *Уредбе* изазвале реакцију у јавности, те су већ 1908. године биле донете измене и допуне *Уредбе* из 1906. године.³⁶ Коначно, овим изменама и допунама из 1908. године био је дефинисан изглед нових војних застава које ће српској војсци бити додељене уочи балканских ратова, на Бањици 1911. године.³⁷

³⁵ Исто, 113.

³⁶ СВЛ, Год. 28, Бр. 14, 26. мај 1908, 283. Реакција на *Уредбу* из 1906. године односила се на изостављање „За веру” у геслу који се исписивао на платну заставу. Изменом су враћени верски елементи на платно заставу, али у другачијем значењу „С вером у Бога”. О реакцијама у јавности видети: Драгана Самарџић, н.д., 115. О тумачењу фактора који су условили појаву новог натписа „С вером у Бога” видети: Бојана Илић, н.д., 106-108.

³⁷ СВЛ, Год. 31, Бр. 14, 26. јун 1911, 354.

Слика 8 – Предња страна заставе IV коњичког пука из 1904, инв. бр. 3916,
Војни музеј, Београд, фоторгафија Сања Вељковић

Ако је војска добила нове заставе тек 1911. године, то значи да су до тог времена коришћени непроменљиви делови заставе (платно, копље) према *Уредби* из 1884. године. Ступањем краља Петра I Карађорђевића на власт, заставе су добиле нове тробојне траке са монограмом новог владара, што је било и предвиђено *Уредбом* из 1884. године. Међутим, немогуће је да су коришћена иста платна заставица, јер је једна од првих одлука Владе, одмах након убиства краљевског пара Обреновић, 31. маја 1903. године, била да се укину имена пукова, односно батаљона названих према краљици Драгој³⁸ и краљу Алексан-

³⁸ Незадовољство због именовања IV коњичког пука у част краљице Драге било је тема и једне расправе која је вођена преко штампе 1908. године. Радикални лист „Самоуправа“ је сматрала „нечасном и полтронском“ историју оснивања овог пука, јер је „народ“ био принуђен да даје „добровољне прилоге“ како би се пук формирао, а „највећу полтронију“ је сматрао именовање овог пука по краљици Драги. Пук „Краљице Драге“, *Правда*, Год. V, Бр. 114, 26. април 1908.

дру.³⁹ Дана 5. јуна 1903, XI пешадијски пук изгубио је некадашњи почасни назив по краљици Наталији, и надаље носио „само свој бројни назив”.⁴⁰ Неколико дана касније, 9. јуна 1903. године, Влада је донела одлуку и да VI пешадијски пук, који је до тада носио име румунског владара „Краљ Карол I”, носи само бројни назив.⁴¹ Сасвим је извесно да су заставе таквих јединица изузете, и да су тада биле или преправљене, или су биле израђене нове, слично као што су официри морали да скину кокарде са монограмом бившег краља и да, у прво време, носе кокарде без монограма, до израде кокарди са монограмом новог краља.

Слика 9 – Задња страна заставе IV коњичког пука из 1904, инв. бр. 3916, Војни музеј, Београд, фотографија Сања Вељковић

³⁹ СВЛ, Год. XXIII, Бр. 23, 8. јун 1903, 453, 454. Уп. Милић Милићевић, н.д., 118 где се наводи следеће: „Но, насупрот очекиваном, промена имена пукова није била тако ригорозна, (...) Нова династија ипак није могла заборавити војне заслуге оне старе. Имена кнеза Милоша, кнеза Михаила и краља Милана, остаће и даље у званичним називима I, II и V пешадијског пука.”

⁴⁰ СВЛ, Год. XXIII, Бр. 23, 8. јуна 1903, 457.

⁴¹ СВЛ, Год. XXIII, Бр. 24, 12. јун 1903, 478.

У детаљном извештају војног аташеа Аустроугарске са ревија трупa поводом устоличења новог краља, који је био организован 13. јуна 1903. године, примећено је да недостају две заставе – VI и VII пешадијског пука, за које се наводи и да су уништене у Мајском преврату.⁴² Пажња војног аташеа Аустроугарске је, вероватно, била усмерена на појаву ова два пука, због њихове активне улоге у Мајском преврату.⁴³ Скоро три месеца након свечаног устоличења краља Петра, 27. августа 1903. године, издате су наредбе којима је VII пешадијски пук добио име по новом краљу Петру I Карађорђевићу, а VI по краљевићу Александру Карађорђевићу. Некадашњи VIII пешадијски пук „Краљице Драге” преименован је у VIII пешадијски пук „Књаза Александра”. Истога дана, нова имена су додељена и XVIII пешадијском пуку по тадашњем престолонаследнику краљевићу Ђорђу, а XI пук је назван „Карађорђе”.⁴⁴ Измена имена требало је да значи и измену платна застава тих пукова.

Војна застава као палимпсест

Сумњу у наводе војног аташеа Аустроугарске да је уништена застава VII пешадијског пука у Мајском преврату изазвао је детаљ који смо уочили на прототипској застави Краљеве гарде из 1904. године, који није био видљив на раније објављеним фотографијама ове заставе, а није био ни обрађен у стручној литератури. Ради се о траговима натписа који се налазе на аверсној страни платна, испод представе Св. Димитрија Солунског: *VII. ПЕШАДИЈСКИ ПУК КРАЉА АЛЕКСАНДРА I*.⁴⁵ На основу трагова некада извезеног натписа, готово са сигурношћу се може тврдити да је платно заставе Краљеве гарде из 1904. године преправљено платно заставе VII пешадијског пука „Краља Александра I”. Ову тезу потврђује још неколико детаља чија анализа је, такође, пропуштена приликом раније стручне обраде.

⁴² Андрија Раденић, сабрао и уредио, *Аустро-Угарска и Србија 1903–1918. Документи из бечких архива*, I, 1903, (Београд: Историјски институт, 1973), 121. Уп. Драгана Самарџић, н. д., 112.

⁴³ „У завери су учествовали три батаљона VI пука, цео VII пук, једна артиљеријска батерија, један ескадрон коњице” Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, Књ. 2 (1897–1903) (Београд: Г. Кон, 1931), 353; Драгиша Васић, н. д.

⁴⁴ *СВЛ*, Год. XXIII, ванредни број, 27. августа 1903, 667–670. Истога дана, 27. августа 1903, нова имена су добили и пукови који раније нису имали имена по знаменитим личностима.

⁴⁵ „79-80. Застава краљеве гарде 1904, Од дуплог рипса, с тракама, симболима и натпис везен концем и срмом, застава: 90 x 80; трака: 122 x 17, Војни музеј, инв. бр. 3916”, Драгана Самарџић, н. д., кат. бр. 79-80, 174.

Слика 10 – Детаљ са платна заставе Краљеве гарде из 1904, инв. бр. 3916, Војни музеј, Београд, фотографија Сања Вељковић

Драгана Самарџић је уочила декоративни вез који се налази у угловима платна – „стилизоване љиљани, са делом српског грба (само крст на оцилима)” (сл. 6, 7). Међутим, она је само констатовала да се ради о детаљу који није био прописан *Уредбом* из 1904. године.⁴⁶ Овај детаљ није био наведен ни у *Уредби о заставима* из 1884. године, али захваљујући визуелним изворима, тј. фотографији на којој је приказана Пешадијска чета Краљеве гарде са заставом на смотри Београдског гарнизона на Бањици, поводом устоличења краља Петра, 13. јуна 1903. године, види се да су платна заставе, по тада важећем пропису из 1884. године, садржала и ове детаље. Основни мотив детаља који се овде помиње је, заправо, крунисани српски грб – крст са оцилима, који се налази на овалном хералдичком штиту. Ради се о делу династичког грба Обреновића. Црвени штит је у династичком грбу, за разлику од државног, био овалан као последица прилагођавања династичког грба Обреновића новој државној хералдици након проглашења Краљевине Србије. Мотив уробороса који је, почев од кнеза Михаила, био део династичког грба, представљао се око штита са крстом и оцилима, као посебан мотив. У Краљевини Србији је уроборос постао део штита услед чега је штит и добио овални облик. Такав облик штита је и део грба Краљевине Србије који се налазио на пафтама официрских ешарпи,⁴⁷ као и на посебним издањима Службеног војног листа и пре и после 1903. године.

⁴⁶ Драгана Самарџић, н.д., 114.

⁴⁷ Драгомир Ацовић, *Хералдика и Срби* (Београд: Завод за уџбенике, 2008), 587, в. слике на стр. 590.

Слика 11 – Пешадијска чета Краљеве Гарде са заставом на смотри Београдског гарнизона на Бањици, поводом устоличења краља Петра, 13. јуна 1903. године, фотографија, преузето: Бабац, Душан, Васић, Чедомир. Гарда у Србији. Београд: Завод за уџбенике, 2009, 131

Драгана Самарџић је, приликом обраде заставе, констатовала различите димензије платна квадратног облика једине две очуване заставе израђене према *Уредби* из 1904. године (заставе Краљеве гарде и заставе IV коњичког пука). Међутим, чак ни ова разлика није била препозната као могућност да се закључи да се ради о платнима израђеним према различитим нормативним актима. Док је платно заставе IV коњичког пука димензија 70x70 цм, што је пропи-

сано *Уредбом* из 1904. године,⁴⁸ платно заставе Краљеве гарде из 1904. године има димензије које су биле прописане за платна заставе старијег прописа (*Уредба* из 1884). На основу димензије платна, може се, такође, тврдити да је за платно заставе Краљеве гарде искоришћено платно некадашње заставе VII пешадијског пука „Краља Александра I”. Различитост димензија платна условила је и различите димензије крунисаног двоглавог орла. Тако крунисани двоглави орао на застави Краљеве гарде из 1904. године има висину од 45 цм, каква је управо била прописана за ову представу на платнима заставе према *Уредби* из 1884. године. Трећи аргумент на основу којег можемо тврдити да је платно заставе Краљеве гарде преправљено платно заставе VII пешадијског пука „Краља Александра I”, лежи у чињеници да се платна застава разликују и по ликовним решењима крунисаног двоглавог орла, односно по представи грба Краљевине Србије (упореди сл. 7 и сл. 9).

Употребе платна старих застав била је могућа јер су решења заставе према *Уредби* из 1884. и према *Уредби* из 1904. године имала доста заједничких карактеристика. Наиме, обе уредбе су прописивале исту црвенопурпурну боју платна и државни грб на платну, с тим што су заставе према *Уредби* из 1884. године имале са обе стране државни грб, док се, према *Уредби* из 1904, државни грб налазио на само једној страни. Платна застава и по пропису из 1884, и по пропису из 1904. године, садржала су једнако гесло – „За вјеру, Краља и Отачество”, исписано „старом српском ћирилицом”. Управо због истоветности појединих елемената застава, према пропису из 1884. и 1904, било је и могуће да се платно заставе преправља и користи за израду нове заставе. Преправка је извршена тако што је уклоњена представа грба са аверса платна заставе VII пешадијског пука „Краља Александра I” и, уместо њега, нашивена представа светитеља. Могуће је да је овакво решење било узроковано потребом за ефикаснијом заменом старих застав новим. Таква врста прагматичности није била страна у моменту када је требало обележја старе династије што пре заменити обележјима нове. Тако је министар унутрашњих послова одлучио да се за опремање канцеларија и других службених просторија прихвати слика краља Петра Карађорђевића, коју је израдио сликар Влахо Буковац, а умножио трговац Стеван Лукачевић, јер се она, поред осталог, уклапала у старе рамове у којима је некада стајала слика бившег краља Александра Обреновића.⁴⁹ С тим у вези, може се претпоставити да су, одмах након преврата, биле изузете заставе

⁴⁸ Уредбом из 1904. било је прописано да коњичке и пешадијске јединице имају исте димензије платна: 70 x 70 цм.

⁴⁹ Владимир Јовановић, н. д., 41.

оних јединица на чијим платнима су била имена бившег краља и краљице, каква је била застава VII пешадијског пука „Краља Александра I”, чији је изостанак са смотре Београдског гарнизона, 13. јуна 1903. године, и био примећен. Уочено је и да је недостајала застава VI пешадијског пука, који, такође, неколико дана пре смотре, више није носио назив VI пешадијски пук „Краља Карола I”.

Детаљном анализом материјалних карактеристика заставе IV коњичког пука из 1904. године, а која је данас изложена у сталној поставци Војног музеја, може се закључити да је једино она од две очуване прототипске заставе оригинално изведена према *Уредби о војним заставама* из 1904. године, јер њене карактеристике одговарају пропису из те године. Платно старе заставе IV коњичког пука није било искоришћено за израду нове заставе. Године 1906, у једном новинском чланку, у којем су најављене нове заставе за српску војску, каже се да IV коњички пук није до тада имао своју заставу.⁵⁰ Врло је могуће да нова застава није израђена после Мајског преврата, када је овај пук престао да носи име краљице Драге. Могуће да је то и разлог за израду прототипске коњичке заставе баш за IV коњички пук према *Уредби* из 1904. године, донетој 20. јануара 1904. године. Нешто више од месец дана пре него што је озваничена нова *Уредба о заставама* 1904. године, застава IV коњичког пука се помиње као учесник свечаности у наредби министра војног, од 4. децембра 1903. године, поводом ступања у редове српске војске краљевића Александра Карађорђевића.⁵¹ Није познато која застава је била на свечаности, застава према *Уредби* из 1884. године, али без натписа старог назива пука (одшивен натпис са старог платна?) или је коришћена нова прототипска застава.

Разлог за комбиновање старих са новим елементима заставе вероватно је била намера да се нове заставе израде до крунидбених свечаности 1904. године. У прилог томе говори чињеница да је нова *Уредба* донета 20. јануара 1904. године, а да је већ у априлу Министарство војно расписало лицитацију за израду педесет нових застава, али оне, ипак, нису биле израђене.⁵² Кунидбене свечаности су

⁵⁰ Нова војничка застава, Нови Покрет, Год I, Бр. 224, 3. октобар 1906. У овом новинском чланку се наводе и чланови комисија који су одређени да дају предлог нове *Уредбе* о војним заставама из 1906. године. Чланови су наведени и код Драгана Самарџић, н.д., 114, фуснота 24, где се каже да је податак о члановима комисије наведен на основу неидентификованог исечка из новина који се чува у документацији збирке застава Војног музеја, која, нажалост, више не постоји.

⁵¹ *СВЛ*, Год. XXIII, ванредни број, 4. децембар 1903, 941, 942.

⁵² Драгана Самарџић, н.д., 115. За извор овог податка о организовању лицитације у априлу 1904. године, грешком су наведене Српске новине из 1907. године. Остаје непознато на основу којих извора је Драгана Самарџић изнела следеће податке: „Понуда је било доста, а укупна цена кретала се од 30.000 до 70.000 динара”.

одржане неколико месеци касније, септембра 1904. године. На филмском снимку свечаног дефилаа трупа на Бањичком пољу, организованог у оквиру крунидбених свечаности, виде се и заставе јединица, али, нажалост, није било могуће сагледати детаље.⁵³ Према наводима из штампе, из новембра 1904, и даље су биле у употреби старе заставе чије стање је изазвало негативне коментаре да влада новац троши „на свечаности, параде” а не може на набави нове заставе.⁵⁴

Једна од ретких фотографија која приказује изглед платна застава према *Уредби* из 1884. године чува се у Архиву Југославије.⁵⁵ Снимљена је приликом свечаности преноса ковчега са Карађорђевићем земним остацима у задужбину Карађорђевића на Опленцу, 8. септембра 1930. године.⁵⁶ На њој су приказане старе заставе које су коришћене на овој свечаности: три Карађорђеве заставе и једна пуковска застава под којима се војска борила у балканским ратовима и Првом светском рату. Међу фотографисаним заставама је и застава која има платно према *Уредби* из 1884. године. Фотографисан је реверс заставе, па се не може са сигурношћу тврдити да ли је израђена према *Уредби* из 1884. или према *Уредби* из 1904. године. Ова застава се не помиње у штампи, као једна од старих застава српске војске, које су коришћене у свечаној церемонији на Опленцу 1930. године. Уколико је то прототипска застава Краљеве гарде из 1904. године, онда је њена појава на фотографији врло интересантна. Можда управо због тога није фотографисана њена аверсна страна са представом Св. Димитрија Солунског, већ реверсна страна, која је својим изгледом одговарала и заставама какве је Гарда користила од 1886. до 1911. године.

Војне заставе у Војном музеју

Све уредбе о заставама, које су биле донете у Краљевини Србији, предвиђале су да се, након што јединце добију нове заставе, старе предају Војном музеју. Нажалост, старе заставе које су војсци биле додељене 1886. године, нису очуване, као ни траке које су биле ме-

⁵³ Крунисање краља Петра I Карађорђевића и Путовање кроз Србију, Нови Пазар, Црну Гору и Далмацију, снимили Арнолд Мјур Вилсон и Френк Сторм Метершо, септембра и октобра 1904. године, доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=KfR6Zshav-8>, приступљено 20.4.2023.

⁵⁴ *Вечерње новости*, бр. 322, 21. новембар 1904, према Драгана Самарџић, н.д., 115.

⁵⁵ Фотографија из Архива Југославије објављена је у: Душан М. Бабац, Чедомир Васић. *У служби круне*. (Београд: Evro Book, 2019), 214.

⁵⁶ „Свечаност у Тополи на Опленцу”, *Општинске новине*, Год. XLVIII, Бр. 18, 15. септембар 1930, 1025.

њане ступањем на престо краља Александра Обреновића, а затим краља Петра Карађорђевића. Није сачувана ни документација о њиховом пријему у Војни музеј након што су биле замењене новим заставама 1911. године.

Без обзира на то што инвентарске књиге Војног музеја, које се односе на раздобље од 1878. до 1935. године, нису сачуване, неретко се, на основу других извора, долазило до закључака о инвентару Војног музеја из овог периода. Тако је, године 1887, у Службеном војном листу објављен распис Војног музеја упућен „свим командантима и војним надлештвима, гг. активним и резервним официрима, а и бившим старешинама народне војске“, којим су тражени подаци за заставе које је Војни музеј примио након што је војска добила нове заставе. Како би се знало за које се заставе потражују подаци, приложен је и њихов списак, па је захваљујући томе познато које заставе су биле у Музеју 1887. године.

Сакупљачка политика Војног музеја била је дефинисана у *Правилима за Војни музеј*, који је написао генерал Јован Мишковић 1879. године. Она су предвиђала и сакупљање војних застава, а у случају недостатка одређеног оригиналног предмета, захтевано је прикупљање њихових модела или приказа на сликама.⁵⁷ На основу чињенице да је Музеј имао проблема да сакупи тражене податке 1887. године, може се закључити да намера војних ауторитета да војним заставама доделе статус сведочанстава националне историје није била спроведена правовремено, јер многе заставе, које је војска користила од 1879. до 1887. године, као и подаци о њима, нису били сачувани.⁵⁸ Тај недостатак се надомештао интензивном активношћу Музеја уочи отварања његове прве сталне поставке 1904. године. Познато је да су се тада у Војном музеју налазиле 232 заставе, али је већина нестала 1915. године.⁵⁹

Досадашња истраживања нису потврдила „музејски живот“ војних застава према *Уредби* из 1884. године. На основу документације Војног музеја, није могло да се закључи да ли су војне заставе, које је српској војсци доделио краљ Милан Обреновић 1886. године, биле у Војном музеју 1935. године, за време Краљевине Југославије. Разлог је непрецизна документација, па се тако број застава наводи збирно, без прецизних података о којим заставама се ради. У то време, припреме за нову сталну поставку Војног музеја иницирале су

⁵⁷ Предраг Лажетић, *Војни музеј 1878-2014*. (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2014), 21.

⁵⁸ Драгана Самарџић, н. д, 105.

⁵⁹ *Исто*.

акције у којима су и униформе и заставе српске војске, које нису биле очуване, реконструисане. Међутим, ликовне реконструкције застава које је српској војсци доделио краљ Милан 1886. године и заставе које је војска користила, уз одређене измене до 1911. године, нису израђене за разлику од ликовних реконструкција, на пример, војних застава из времена кнеза Александра Карађорђевића.⁶⁰

Нажалост, нема ни прецизних података о томе како су и прототипске заставе из 1904. године доспеле у Војни музеј. Зна се само да су оне инвентарисане 1951. године према „Списку застава и аша Војног музеја ЈА из прошлих ратова”.⁶¹ У актуелној сталној поставци изложена је застава IV коњичког пука из времена Краљевине Србије, без објашњења да се ради о прототипској застави.

*

Анализом материјалних карактеристика очуваних прототипских застава из 1904. године, може се закључити да Војни музеј поседује платно заставе које је изведено према *Уредби* из 1884. године. Ради се о платну заставе VII пешадијског пука „Краља Александра I” који је крајем 1889. године добио нови назив, а затим и нову заставу, са новим именом на њеном платну. Имајући у виду да нису сачуване заставе које су биле додељене војсци 1886. године, очувано платно има нарочити значај. Оно је сведочанство материјалних карактеристика војних застава српске војске које су коришћене у периоду од 1886. до 1911. године.

Заставе Краљеве гарде и IV коњичког пука из 1904. године су важно сведочанство промене политике која је утицала и на уобличавање војних застава након поновног доласка на власт Карађорђевића. *Уредбом* из 1904. године, враћена је представа светитеља на платно заставе. Појава пара словенских светитеља је, вероватно, узрокована и променом политике Србије у решавању македонског питања након Илинданског устанка 1903. године. У комисији, која је донела нацрт нове уредбе о војним заставама, били су генерал Јован Атанацковић и професор Љубомир Ковачевић, који су били чланови Српске револуционалне организације (Српски комитет). Из-

⁶⁰ У Војном музеју сачувани су акварели руског архитекте Алексеја Васиљева, који су настали за потребе Војног музеја. На акварелима, израђеним на картонима димензија 25x25 цм, представљене су војне заставе које је војсци доделио кнез Александар Карађорђевић: Пешадијска застава 1845–1846, инв. бр. 11098, 11260; Пешадијска застава 1853, инв. бр. 12905; Пешадијска застава 1853, инв. бр. 10954; Пешадијска застав 1853, инв. бр. 10919, 11324; Пешадијска застава 1854, инв. бр. 10955, 10953; Пешадијска застава 1857, инв. бр. 10956, 11099.

⁶¹ Акт Војног музеја бр. 1930 од 25.10.1951.

гледа да су и пурпурноцрвена платна војних застави изгубила на значају, као симбол професионалности српске војске, врло брзо након 1904. године, јер је већ 1906. године донета нова *Уредба о војним заставама* којом је враћена и српска тробојка на платнима застави. Тиме су се на симболичан начин учвршћивале везе између народа и војске и династије Карађорђевић.⁶²

Систем именовања војних јединица према знаменитим личностима владајуће династије, који је био успостављен у време Обреновића, а који су прихватили и Карађорђевићи, компликовао је одредбу о заставама према којој су се имена пукова налазила на непроменљивом делу заставе – платну заставе. Стога, последице које су промене имена јединица имале на заставе српске војске, вероватно су и условиле да се име јединице пребаци са непроменљивог на променљиви део заставе, са платна на траку заставе. Почевши од прве уредбе о војним заставама, донете након Мајског преврата, имена јединица којој застава припада исписивала су се на тробојним тракама, које су и даље остале променљиви део заставе. Наиме, заставе су добијале нове траке са ступањем на престо новог владара и садржале монограм актуелног владара, поред године установљења јединице и њеног назива.

Краљева гарда је карактеристична због свог специфичног односа према владару, па посебну вредност поседује и очувана прототипска застава Краљеве гарде у Војном музеју. На платну ове заставе остао је траг имена последњег владара из династије Обреновић, краља Александра, а на траци је сачуван монограм Петра I Карађорђевића.

Без очуване материјалности застава, остали би непознати многи детаљи који нису забележени у писаним и визуелним изворима, на основу којих се до сада искључиво сазнавало о првим војним заставама Краљевине Србије. О томе најбоље сведочи и ликовна реконструкција заставе Команде Краљеве гарде из 1886. године, коју је израдио проф. Чедомир Васић и објавио у монографији о Гарди 2019. године.⁶³ Овој реконструкцији недостају детаљи – стилизовани љиљани са српским грбом који су били у угловима платна застави према *Уредби* из 1884. године. Међутим, као што је већ поменуто, нису ни били наведени у прописима, па су изостали и у ликовној реконструкцији.

⁶² Више о појави пара словенских светитеља на војним заставама из 1904. и промени боје платна војних застави 1906. године видети: Бојана Илић, н.д., 103,104.

⁶³ Застава Краљеве Гарде, реконструкција, акварел, Чедомир Васић, објављено у: Душан М. Бабац, Чедомир Васић, н. д, 212.

У овом раду открили смо овај детаљ као елемент платна заставе према *Уредби* из 1884. године, захваљујући, пре свега, траговима натписа на платну заставе Краљеве гарде из 1904, као и уочавањем различитих димензија заставе које су урађене као прототипске 1904. године. Утврђујући порекло платна заставе Краљеве гарде из 1904. године, утврдили смо и важност музејског задатака, који се односи, пре свега, на бригу за очување материјалности предмета, као главног носиоца сведочанствених вредности, али и задатка који подразумева адекватно презентовање материјалности предмета, детаљну стручну обраду која ће обратити пажњу на све појединости, као и идентификовање и анализу значења која су додељивана музејским предметима.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Необјављени извори:

Инвентарне књиге Војног музеја у Београду

Објављени извори:

Андоновић. Драг. Ј. *Коњичка служба*. Београд : Штампариија Д. Димитријевића, 1907.

Раденић, Андрија, сабрао и ур, *Аустро-Угарска и Србија 1903–1918. Документи из бечких архива*, I, 1903, Београд: Историјски институт, 1973.

Штампа:

Нови Покрет, Год I, Бр. 224, 3. октобар 1906.

Општинске новине, Год. XLVIII, Бр. 18, 15. септембар 1930.

Правда, Год. V, Бр. 114, 26. април 1908.

Службени војни лист за 1886, 1889, 1891, 1893, 1900, 1901, 1904, 1906, 1908. и 1911. годину.

Српске новине за 1883, 1884. и 1898. годину.

Литература

Ацовић, Драгомир. *Хералдика и Срби*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.

Бабац, Душан, Васић, Чедомир. *Гарда у Србији*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.

Бабац, Душан. *Српска војска у рату са Бугарском 1885–1886*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2015.

Бабац, Душан, Васић, Чедомир. *У служби круне*. Београд: Evro Book, 2019.

Васић, Драгиша. *Девесто трећа. Мајски преврат*. Београд: Штампарија „Туцовић”, 1925.

Вукелић, Дејан. „Аукцијски Заборав: Питање Отуђене и Експатрисане Заоставштине Династије Обреновић.” *Зборник*, Бр. 13 (2017), 9-21.

Илић, Бојана. *Визуелна култура у служби Војске Кнежевине и Краљевине Србије 1878–1913*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2020.

Јовановић, Владимир. „Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића”, *Годишњак за друштвену историју*, Год. 14, бр. 1/3 (2007, шт 2008), 31-46.

Јовановић, Слободан. *Влада Александра Обреновића*, Књ. 2 (1897–1903). Београд: Г. Кон, 1931.

Крунисање краља Петра I Карађорђевића и Путовање кроз Србију, Нови Пазар, Црну Гору и Далмацију, филмски снимак, снимили Арнолд Мјур Вилсон и Френк Сторм Метершо, септембра и октобра 1904. године, доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=KfR6Zshav-8>, приступљено 20.4.2023.

Лажетић, Предраг. *Војни музеј 1878–2014*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2014.

Милићевић, Милић. „Имена српских пукова”. *Гласник*, Бр. 33, Ваљево: Историјски архив Ваљево, 1999, 115-120.

Ратковић Костић, Славица Б. *Европеизација српске војске 1878–1903*. Београд: Војноисторијски институт, 2007.

Самарџић, Драгана. *Старе заставе у Војном музеју*, каталог збирке и изложбе. Београд: Војни музеј, 1993.

Самарџић, Драгана. *Војне заставе код Срба до 1918*. Београд: Војни музеј, 1983.

Симић Константиновић, Љиљана. „Петар Раносовић – Ранос”. *Зборник Народног музеја*, V, Св. 5 (1967), 435-448.

Snanafelt, Robert. „The Nature of Flag Power: How Flags Entail Dominance, Subordination, and Social Solidarity”, *Politics and the Life Sciences*, Vol. 27, No. 2 (Sep., 2008), pp. 13-27. <https://www.jstor.org/stable/40072953> (приступљено 23.04.2023).

Соловјев, Александр. *Историја српског грба и други хералдички радови*, прир. Александар Палавестра. Београд: Правни факултет Универзитета: Досије: БМГ, 2000.

Тимотијевић, Мирослав. *Таковски устанак – Српске Цвети*. Београд: Историјски музеј Србије: Филозофски факултет, 2012.

Dr. Bojna Ilić, Senior curator
Military museum
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: bojana.ilic@mod.gov.rs

MILITARY FLAG – THE WITNESS OF THE POLITICAL TURBULENCE IN SERBIA IN LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY

(Summary)

In the Military Museum in Belgrade there are two prototypes of military flags. Those flags, according to the regulation of 1904, were never appointed to the Serbian Army. Based on the details on one of the flags, it was determined that the canvas belonged to a flag from the earlier regulation, dating from 1884. It is the canvas of the flag of the 7th Infantry Regiment called "King Alexander I", which was previously considered destroyed in 1903. Bearing in mind that there are no preserved flags from the period of this regulation, it was concluded that the Military Museum safeguards the only testimony of this flag model, remade in 1904.

Flags, made according to the regulation of 1884, were appointed to the Army in 1886, on the Obrenović's holiday "Cveti". The names of the Obrenović Dynasty were inscribed on the canvas, and some of the regiments were named after them. Although they did not take part in the war with Bulgaria in 1885, these flags were presented as war flags in artworks.

When the Karadjordjević Dynasty came to power, military flags with names of the Obrenović Dynasty were probably withdrawn or remade, and other flags got new ribbons, with the monogram of the new king. Other elements of the flags were not disputable for the Karadjordjević Dynasty. The regulation on flags was adopted in 1904, but the changes were not drastic, thus it happened that for the creation of a flag prototype, the canvas of the flag from earlier regulation was used.

Flags were replaced shortly before the Balkan wars, in 1911. Before that, they had been used for almost seven years under the Obrenović Dynasty, plus eight years under the Karadjordjević Dynasty. Firstly, they were celebrated as the symbols of the Serbian Royal Army, and since 1904 they were a temporary solution until the definition of flag symbols that would have wider mobilization potential. Not crowned with war glory and being witnesses of politically unstable period, their lives after 1911 were not considered a significant testimony of the military history.

KEY WORDS: *military flags, Serbian Army, the Kingdom of Serbia, the Obrenović Dynasty, the Karadjordjević Dynasty, May Coup, Military Museum*